सहप्राध्यापक कृष्णप्रसाद आचार्य
शोधनिर्देशक

प्रमिला उप्रेतीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र
सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागको
स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौ पत्रको
प्रयोजनका लागि

प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

डिल्लीराम नेपाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रिभुवन विश्वविद्यालय
कीर्तिपुर, काठमाडौं
२०६७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय,
नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर, काठमाडौँ

मिति : २०६७/०१/१५

स्वीकृतिपत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागका छात्र डिल्लीराम नेपालले स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नुभएको **प्रमिला उप्रेतीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

(१) प्रा. राजेन्द्र सुवेदी ....
(विभागीय प्रमुख)

(२) सहप्रा. कृष्णप्रसाद आचार्य
(शोधनिर्देशक) ....

(३) नरेन्द्रराज प्रसाई
(बाह्य परीक्षक) ....

शोधनिर्देशकको मन्तव्य

प्रस्तुत **प्रमिला उप्रेतीको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका विद्यार्थी श्री डिल्लीराम नेपालले मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधपत्रबाट म सन्तुष्ट छु र यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका निम्ति नेपाली केन्द्रीय विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०६७/०१/१२

....

(सहप्राध्यापक कृष्णप्रसाद आचार्य)
शोधनिर्देशक
नेपाली केन्द्रीय विभाग
त्रि. वि., कीर्तिपुर
काठमाडौ ।

सङ्क्षेपीकृत शब्द तथा सङ्केत

सङ्क्षिप्त रूप	–	**पूर्ण रूप**
अप्र.	–	अप्रकाशित
आई. ए.	–	इन्टरमिडिएट अफ आर्टस्
आई. कम्	–	इन्टरमडिएट अफ कमर्स
आई. भी. पी.	–	इन्टरनेसनल भिजिटर प्रोग्राम
ई. सं.	–	ईस्वी संवत्
ए. व.	–	एकवचन
एम्. ए.	–	मास्टर अफ आर्टस्
क्र. सं.	–	क्रमसङ्ख्या
गा.वि. स.	–	गाउा विकास समिति
गो. प.	–	गोरखापत्र
चौ. सं.	–	चौथो संस्करण
छै. सं.	–	छैटौा संस्करण
डा.	–	डाक्टर
ते. सं.	–	तेस्रो संस्करण
त्रि. वि.	–	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
त्रै.	–	त्रैमासिक
दो. सं.	–	दोस्रो संस्करण
ने.रा. प्र. प्र.	–	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पृ.	–	पृष्ठ
प्र.	–	प्रकाशन
प्रा.डा.	–	प्राध्यापक डाक्टर
प्रा. लि.	–	प्राइवेट लिमिटेड
बी. ए.	–	ब्याचलर अफ् आर्टस्
मा.	–	मासिक
वि. सं.	–	विक्रम संवत्
स्व.	–	स्वर्गीय
सम्पा.	–	सम्पादन/सम्पादक
साप्ता.	–	साप्ताहिक
सा. प्र.	–	साझा प्रकाशन
...	–	केही अंश छोडिएको
/	–	विकल्पबोधक

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र मैले स्नातकोत्तर तहको दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि आदरणीय गुरु सहप्रा. कृष्णप्रसाद आचार्यका प्राज्ञिक निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । यो शोधपत्र तयार गर्ने सन्दर्भमा आइपरेका विभिन्न समस्या र चुनौतीहरूसँग जुध्ने प्रेरणा दिँदै सही मार्गनिर्देश गराएर अघि बढ्न उत्प्रेरित गरी आफ्ना कतिपय व्यावहारिक कार्यव्यस्तताहरूलाई थाती राखी कुशल र समुचित दिग्दर्शन गराउनु भएकोमा उहाँप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन एवम् श्रद्धाभाव व्यक्त गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधविषयमा शोधकार्य गर्न अवसर जुटाउने नेपाली केन्द्रीय विभाग र विभागीय प्रमुखप्रति म हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु । साथै प्रस्तुत शोधपत्र तयारी गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराउनुको साथै सामग्रीसङ्कलनका लागि बाटोसमेत देखाइदिनु भएकोमा शोधनायक प्रमिला उप्रेतीप्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन व्यक्त गर्दछु ।

सदैव इज्जत र प्रतिष्ठाका लागि जीवनमा सङ्घर्ष गर्नुपर्छ भन्ने नैतिक अर्ती दिँदै आर्थिक र व्यावहारिक समस्यासँग सङ्घर्ष गरेर आफ्नो अमूल्य श्रम र पसिना खर्ची मेरो अध्ययनलाई यस अवस्थासम्म ल्याइपुऱ्याउने परमपूज्य पिता खेमनाथ नेपाल तथा माताद्वय झुनादेवी नेपाल र नेत्रकुमारी नेपालप्रति आजन्म ऋणी छु । यसका साथै आफ्नो अमूल्य समयको परवाह नगरी सल्लाह, सुझाव र स्थान उपलब्ध गराउने पुजनीय गुरु चन्द्रलाल नेपाल र विष्णुदेवी नेपालप्रति पनि कृतज्ञताज्ञापन व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रको तयार पार्ने क्रममा आवश्यक सामग्री उपलब्ध गराइदिने त्रि. वि. केन्द्रीय पुस्तकालय र कर्मचारीप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधकार्यको चयनदेखि शोधपत्रको अन्तिमस्वरूप तयार पर्दासम्म आइपरेका सामग्रीसङ्कलन एवम् शैक्षिक समस्याको हल गर्न सहयोग पुऱ्याउनु हुने महानुभावहरू साहित्यकार नरेन्द्रराज प्रसाईं, इन्दिरा प्रसाईं तथा विष्णुविभु घिमिरेप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन व्यक्त गर्दछु । साथै आवश्यक सरसल्लाह प्रदान गर्ने नीतिका, भूमिका र अम्बिका दिदीप्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु । अध्ययनको बोध गराउँदै उच्चशिक्षा हासिल गराउने उद्देश्यले सहयोग पुऱ्याउने दाजुहरू हरि प्याकुरेल र ओम नेपालप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु । यस शोधपत्रको पाण्डुलिपिलाई यथासम्भव शुद्धताका साथ टङ्कन गरी प्राविधिक सहयोग गर्ने मेरा अग्रज वीरेन्द्र नेपालप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्रको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि. वि., नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुरसमक्ष पेस गर्दछु ।

डिल्लीराम नेपाल
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौँ

मिति : २०६७/०१/१२

विषयसूची

	पृष्ठसङ्ख्या
पहिलो परिच्छेद : शोधपरिचय	**१-४**
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधपत्रको प्रयोजन	१
१.३ समस्याकथन	१
१.४ शोधकार्यका उद्देश्यहरू	१
१.५ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.६ अध्ययनको औचित्य	२
१.७ क्षेत्र र सीमा	३
१.८ सामग्रीसङ्कलन	३
१.९ शोधविधि	३
१.१० शोधपत्रको रूपरेखा	३
दोस्रो परिच्छेद : साहित्यकार प्रमिला उप्रेतीको जीवनी	**५-१४**
२.१ पृष्ठभूमि	५
२.२ जन्म र जन्मस्थान	५
२.३ दाजुभाइ तथा दिदीबहिनीहरू	५
२.४ बाल्यकाल	६
२.५ शिक्षादीक्षा र अक्षरारम्भ	६
२.५.१ उच्चशिक्षा	७
२.६ विवाह तथा सन्तान	७
२.७ दाम्पत्य जीवन	७
२.७ आर्थिक अवस्था	८
२.८ पेसा	८
२.९ धार्मिक दृष्टिकोण	८
२.१० कार्यक्षेत्र	९
२.१०.१ कार्यालयीय सेवा	९
२.१०.२ राजनैतिक संलग्नता	९
२.१०.३ संस्थागत संलग्ना	९
२.११ भ्रमण	१०

२.१२ सम्मान तथा पुरस्कार १०
२.१३ धारणा वा मान्यता ११
२.१४ सुखदुःखका क्षणहरू १२
२.१५ लेखनको प्रेरणा र लेखनारम्भ १३
२.१६ प्रकाशित कृति १३
२.१७ निष्कर्ष १४
तेस्रो परिच्छेद : प्रमिला उप्रेतीको व्यक्तित्वको अध्ययन १५-२३
३.१ पृष्ठभूमि १५
३.२ शारीरिक व्यक्तित्व १६
३.३ व्यक्तित्वका विविध पाटाहरू १६
३.३.१ साहित्यिक व्यक्तित्व १६
३.३.२ कवयित्री १७
३.३.३ गीतकार १७
३.३.४ कथाकार १८
३.३.५ नाटककार १८
३.४ साहित्येतर व्यक्तित्व १८
३.४.१ अध्यापन १९
३.४.२ वक्तृत्वकला १९
२.४.३ परिधान १९
२.४.४ स्वभाव १९
२.४.५ रुचि २०
३.४.६ अनुवाद तथा भाषिक व्यक्तित्व २१
३.४.७ समाचारवाचन २१
३.४.८ संस्थागत संलग्नता २१
३.५ जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वबीच अन्तर्सम्बन्ध २१
३.६ निष्कर्ष २३
चौथो परिच्छेद : प्रमिला उप्रेतीका कृतित्वको अध्ययन २४-६१
४.१ **'डढेलो'** कवितासङ्ग्रहको परिचय २४
४.२ **'डढेलो'** कवितासङ्ग्रहका कविताको अध्ययन २४
४.२.१ 'उत्तर के दिउँ म ?' २४
४.२.२ 'सौतेनी दुःखहरू' २५

४.२.३ 'हार्ने जीत' २६
४.२.४ 'दृष्टिको कारागार' २७
४.२.५ 'आफ्नो आकाश' २७
४.२.६ 'नामयात्रा' २८
४.२.७ 'चेली' २९
४.२.८ 'कल्पना भ्रम' ३०
४.२.९ 'सम्झनाको हिसाब' ३१
४.२.१० 'निरर्थक यत्न' ३१
४.२.११ 'कविताको भीड' ३२
४.२.१२ 'तिमीबाहेक' ३३
४.२.१३ 'संस्करण' ३३
४.२.१४ 'मान्छे होम्ने यज्ञ' ३४
४.२.१५ 'अनागमन' ३५
४.२.१६ 'पर्खी इन्दिरा !' ३६
४.२.१७ 'बाउन्ड्रीपार' ३६
४.२.१८ 'अन्तराल' ३७
४.२.१९ 'दिनदिनले निलिरहन्छ' ३८
४.२.२० 'एब्स्ट्रयाक प्रेम' ३९
४.२.२१ 'अलिकति माया' ४०
४.२.२२ 'त्यस्तै बित्छौ' ४०
४.२.२३ 'म, हामीको राजमार्ग' ४१
४.२.२४ 'बाह्रखरी' ४२
४.२.२५ 'मान्छे हराउने सहर' ४३
४.२.२६ 'असम्बद्ध यात्रा' ४४
४.२.२७ 'शब्दध्वनि' ४४
४.२.२८ अञ्जुलीबचाइ ४५
४.२.२९ बधाइ ४६
४.२.३० इन्द्रेणी पाइला ४६
४.२.३१ काठमाडौंको रहर ४७
४.२.३२ परम्पराको नदी ४८
४.२.३३ बिलौना ४८

४.२.३४ अनर्गल प्रलाप ४९
४.२.३५ चौबाटो ५०
४.२.३६ दुःखको नदी ५१
४.२.३७ साधारण मान्छे ५१
४.२.३८ आाखाको स्पर्श ५२
४.२.३९ प्रजातन्त्र ५३
४.३ प्रमिला उप्रेतीका लघुकथाहरूको विश्लेषण ५४
४.३.१ 'पप्पुको बुबा' ५४
४.३.२ 'बालख' ५७
४.४ प्रमिला उप्रेतीका गजलहरूको अध्ययन ५९
४.४.१ केहि त देऊ ५९
पााचौा परिच्छेद : उपसंहार **६२-६४**
सन्दर्भसामग्रीसूची **६५**